

РЕЦЕНЗИЯ

от

доц. д-р Роман Симеонов Хаджикосев,

преподавател в Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград,

определен за член на научното жури за присъждане на образователната и

научна степен „доктор“

по професионално направление 2.1. Филология,

докторска програма История на българската литература (Възрожденска

литература)

за дисертационния труд на

Гергана Иванова Асенова

на тема:

„Идеята за родното в учебникарската литература от 60-те години на

XIX век до Първата световна война“

научен ръководител: доц. д-р Елена Азманова-Рударска

I. Актуалност на темата

Още в самото начало искам да кажа, че дисертационният труд на Гергана Асенова е от онзи тип разработки, които на пръв поглед изглеждат стъпили върху добре познат материал, но всъщност се насочват към територия, която българската литературна наука дълго време е заобикаляла или поне е оставяла встрани от централните си занимания. Учебникарската литература по правило е мислена повече като помощно средство, отколкото като същински културен и литературноисторически феномен. Тъкмо тук е и един от интересните ходове на настоящата дисертация.

Самата авторка много ясно заявява още в увода, че „идеята за родното е водеща в българската учебникарската книжнина във всички етапи на нейното литературно и историческо развитие“ (с. 5), а малко по-нататък подчертава, че учебната литература е „основен инструмент не само за образование“ и че жанрово и тематично разнородните текстове в нея „имат решаващ принос за

възникването и развитието на редица социокултурни процеси сред българската общност“ (с. 5). Това, струва ми се, е върната отправна точка, или иначе казано, дисертацията не гледа на учебника като на някакъв скучен склад за поучения, а като на механизъм за формиране на представи и ценности.

От тази гледна точка темата е безспорно актуална. Тя отваря поле не само към историята на българската учебникарска книжнина, но и към по-общия въпрос как се формира чувството за общност, как се оформя представата за език, минало, територия и културна принадлежност в съзнанието на подрастващия, а в немалка степен и в съзнанието на цялата народностна общност.

II. Същност на дисертационния труд

Дисертационният труд на Гергана Асенова е организиран в увод, три глави, заключение, библиография и приложения, но зад тази на пръв поглед ясна и дисциплинирана композиция стои една далеч не лека задача – да бъде проследено как идеята за родното не просто присъства, а постепенно се вгражда, разгръща и стабилизира в българската учебникарска книжнина от 60-те години на XIX век до Първата световна война.

Това, което според мен заслужава да се подчертае още тук, е, че Гергана Асенова не остава на равнището на общи формулировки, а се опитва да покаже чрез какви текстови, образни и тематични механизми се изгражда идеята за родното в българските учебници през въпросния период. Особено показателни в това отношение са страниците, посветени на ранните буквари и читанки. Например при анализа на „Буквар или взаимноучителни таблици“ от Христо Г. Данов кандидатката много добре показва как родното се поднася не само чрез пряко назоваване на отечеството, а чрез цялостен нравоучителен и образен свят чрез образите на рода, семейството, училището, учителя, родителите, чрез антропонимния дискурс и чрез въвеждането на майчиния език като природен, т.е. роден (с. 50–51). Правилно е наблюдението ѝ, че домът се явява „символното изражение на родното пространство“, а темата за родината започва да се проектира и през фигурата на просветителя или водача (с. 51). Това не е малко, защото тук вече се вижда, че учебникът не просто учи, а моделира чувствителност сред децата, към които е насочен.

На друго място, при Иван Селимински, Гергана Асенова добре улавя как идеята за родното преминава през грижата за училището, библиотеката, читалището и през ясното съзнание, че знанието трябва да бъде оставено на „всяко училище и на всяко читалище в българските градове по един екземпляр“

(с. 52). Тук ясно откриваме как просветното и отечественото започват да се мислят заедно, а проектът за бъдещ „народен университет, или народна библиотека, или музей“ (с. 52), което ясно разкрива, че родното вече не е само абстрактна идея, а се превръща в институционална и културна програма.

Добро впечатление правят и интерпретативните страници, в които кандидатката Гергана Асенова се опитва да мисли по-широко идейния произход на тази книжнина. Например в подглавата „Интерпретативни постановки“ се твърди, че за Паисиевата „История“ терминът „възрожденска“ е по-удачен от „просвещенска“, защото семантичните препратки са към „раждането на новата идеология за духовно пробуждане и свободолюбиви копнежи“ (с. 70). Тук, струва ми се, трудът е особено продуктивен, защото не просто повтаря познати тези, а се опитва да вгради темата за родното в една по-обща логика на прехода към нова историческа и културна чувствителност.

Не по-малко сполучливо е и наблюдението, че още в „Рибния буквар“ на Петър Берон темата за родното е разгърната не само в езиков план, но и чрез нравоучителните текстове, на които се възлага задачата да пробуждат ученолюбие като висша ценност (с. 70–71). Тук Гергана Асенова проявява усет да покаже, че образованието не е само техника на грамотността, а форма на приобщаване към определен ред от ценности.

Сериозна опора на труда са и страниците, посветени на Неофит Бозвели и Неофит Рилски. При Бозвели особено важен е анализът на географските описания, където уж информативното знание за Тракия, България, градове, села, реки и планини започва да работи като механизъм за принадлежност. Много точно е отбелязано, че дори в рамките на чужди имперски граници познатите природни и селищни образи се възприемат като свои, например „има велики реки: Марица...“, „има две пречудни планини: Емус и Родопи“ (с. 174), а по-нататък при описанията на Копривщица, Клисурска, Калофер и други селища учебният текст внушава, че макар политическата власт да е чужда, земята, езикът, вярата и общността остават родни (с. 175–176). Тук дисертацията е най-убедителна, защото много добре показва как географията се трансформира в символика. На места дори бих казал, че именно тук трудът става най-силен – когато вместо да говори абстрактно за родното, показва как учебникът учи детето да възприема пространството като свое. Това е важен приносен момент.

Сходно продуктивни са и страниците за Драган Манчов, където кандидатката не просто преразказва биографични факти, а акцентира върху самото название бащин език като ясен знак за съхранението на родовата памет и духовната традиция (с. 96–97). В този пункт дисертацията добре разчита, че

езикът не е само средство за обучение, а белег на културна и обществена легитимност.

Третата глава, посветена на образната символика, също дава важни опори на цялостната теза. Особено показателни са страниците за Кирил и Методий, техните ученици и княз Борис, където учебникарската книжнина е проследена като носител на култа към просветителското и християнското начало. Например при учебника на Ганчев авторката цитира как „двамата български просветители Кирил и Методий били българи по произхождение, родени в гр. Солун“ и как техните ученици „разпространяват българското просвещение по всички краища на царството“ (с. 198). В учебника на Йордан П. Георгиев пък е особено важно подчертаването, че именно Кирил и Методий „изнамерили българското писмо, положили основата на старо-българската книжнина и поставили по такъв начин българския народ в реда на другите образовани народи“ (с. 199). Тук вече ясно се вижда как образът на просветителя се превръща в образ на спасителя, а писмеността – в свръхценност на родното.

III. Преценка за качествата на работата

Трябва да се каже, че представеният дисертационен труд притежава следните по-съществени положителни характеристики:

1. Засяга тема, която българската литературна наука сравнително рядко поставя в центъра на цялостно изследване – учебникарската книжнина като литературен, културен и идеологически феномен.
2. Убедително показва, че идеята за родното се изгражда не чрез една-единствена схема, а чрез множество различни тематични полета – дом, език, род, училище, просветител, земя, църква, история, памет. Особено добре това се вижда в анализа на Дановия буквар, където домът е мислен като „символното изражение на родното пространство“, а езикът е назован природен (с. 51).
3. Сполучливо са разчетени онези учебни текстове, в които уж информативното знание всъщност работи идеологически и идентификационно. Страниците за географските описания у Бозвели са особено показателни в това отношение, защото показват как пространството започва да се възприема като свое въпреки политическата чуждост (с. 174–176).

4. Добре е изведена ролята на просветителските фигури като носители на родното. Анализите на Селимински, Неофит Бозвели, Неофит Рилски и Драган Манчов ясно показват как учебникарската книжнина произвежда не само знания, но и образци на културно поведение и принадлежност (с. 52; с. 96–97).

5. Заслужава да се подчертае вниманието към символния ресурс на учебниците. В страниците за Кирил и Методий, за техните ученици и за княз Борис авторката добре проследява как учебният текст превръща писмеността, вярата и просветата в основни ядра на родното (с. 198–200).

6. Налице е стремеж към понятийно удържане на материята и към враждане на конкретните наблюдения в по-обща теоретична рамка, което личи както в интерпретативните страници за Паисий и ранното Възраждане, така и в последващите конкретни анализи (с. 70–71).

IV. Пропуски и слабости

Разбира се, наред с безспорните достойнства, трудът има и някои страни, по които според мен би могъл да бъде още по-убедителен.

1. На места дисертацията има по-скоро дескриптивен характер. Това личи именно в онези части, където материалът е богат и авторката очевидно иска да го покаже в максимална пълнота. Понякога обаче подробното представяне на съдържанието изпреварва интерпретативното му съгъстяване.

2. Въпреки че в същинската част има немалко добри микронаблюдения, които вече споменахме, не всички от тях са еднакво добре обвързани с по-широки литературноисторически препратки. С други думи, вижда се какво прави текстът, но не винаги докрай се доизговаря защо това е решаващо за българската културна модерност.

3. Работата би спечелила, ако на места по-настойчиво излиза извън собствено учебникарския корпус и прави съпоставки с други възрожденски и следосвободенски текстове в областта на публицистиката, периодиката, мемоаристиката, дори и художествена литература. Това особено би укрепило разсъжденията особено що се отнася за пространствения образ на родното и за символния статус на просветителите.

4. Една от малкото по-концептуални забележки е, че на места категориите, с които работи авторката – най-вече „свое“, „родно“ и „отечество“ – започват да се припокриват твърде свободно. Разбира се, при такава тема това донякъде е неизбежно, но трудът би спечелил, ако в отделни пасажии тези понятия се

разграничават още по-отчетливо, тъй като именно в нюансите между тях се крие част от аналитичната сила на изследването.

V. Заключение

Дисертационният труд на Гергана Асенова „Идеята за родното в учебникарската литература от 60-те години на XIX век до Първата световна война“ е изследване, което има своите реални приноси моменти, доколкото извежда на преден план един дълго подценяван, а всъщност съществен дял от българската книжовна и културна история. Подходът към учебникарската литература през идеята за родното дава възможност тя да бъде осмислена не само като дидактически корпус, но и като място, в което се изграждат устойчиви представи за език, памет, общност и отечество. Именно в това се намира и едно от най-съществените достойнства на труда. Независимо от отделни слабости и някои препоръки, които имат по-скоро характер на бъдещо доразвиване в книга, смятам, че представената работа заслужава положителна оценка, поради което предлагам на уважаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Гергана Асенова.

Благоевград

14. 03. 2026 г.

(доц. д-р Роман Хаджикосев)

REVIEW

by

Associate Professor Dr Roman Simeonov Hadjikosev

Lecturer at South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad,
appointed as a member of the academic jury for the award of the educational and
scientific degree of Doctor
in Professional Field 2.1. Philology,
Doctoral Programme in History of Bulgarian Literature (Bulgarian Revival
Literature)
on the dissertation submitted by
Gergana Ivanova Asenova
entitled:

**“The Idea of the Native in Schoolbook Literature from the 1860s to the
First World War”**

Supervisor: Associate Professor Dr Elena Azmanova-Rudarska

I. Significance and Relevance of the Topic

At the outset, it should be noted that Gergana Asenova’s dissertation addresses a subject which, although seemingly connected with familiar material, in fact enters an area that Bulgarian literary scholarship has long tended to leave at the margins of its principal concerns. Schoolbook literature has generally been approached more as an auxiliary pedagogical medium than as a literary-historical and cultural phenomenon in its own right. It is precisely at this point that one of the more significant contributions of the present dissertation may be identified.

The author states clearly in the introduction that “the idea of the native is a leading one in Bulgarian schoolbook literature throughout all stages of its literary and historical development” (p. 5). She further argues that educational literature constitutes “a principal instrument not only of education” and that the genre- and theme-based diversity of texts contained within it “has made a decisive contribution to the emergence and development of a number of socio-cultural processes within the Bulgarian community” (p. 5). This, in my view, is an appropriate and productive point of departure. The dissertation does not treat the textbook as a mere

repository of didactic material. Rather, it understands it as an instrument through which values, perceptions, and models of belonging are formed.

From this perspective, the topic is undoubtedly relevant. It opens up not only the history of Bulgarian schoolbook literature, but also the broader question of how a sense of communal identity is shaped. Equally importantly, it addresses how notions of language, historical past, territory, and cultural belonging are formed in the consciousness of the young learner and, more broadly, in that of the community as a whole.

II. Nature and Content of the Dissertation

The dissertation is composed of an introduction, three chapters, a conclusion, a bibliography, and appendices. Beneath this apparently clear and disciplined structure lies a demanding scholarly task: to trace how the idea of the native is not merely present, but gradually embedded, developed, and stabilized within Bulgarian schoolbook literature from the 1860s until the First World War. What deserves particular emphasis here is that Gergana Asenova does not remain at the level of general statements. She seeks instead to demonstrate the textual, figurative, and thematic mechanisms through which the idea of the native is constructed in Bulgarian textbooks during the period under consideration. Especially indicative in this respect are the pages devoted to the early primers and readers. In her analysis of *Bukvar ili vzaimnouchitelni tablitsi* by Hristo G. Danov, the candidate demonstrates persuasively that the native is articulated not only through direct references to the fatherland, but through an entire moral and figurative universe. This includes images of kin, family, school, teacher, and parents, as well as anthroponymic discourse and the presentation of the mother tongue as natural, that is, native (pp. 50–51). Her observation that the home functions as “the symbolic expression of native space” is entirely justified. Equally convincing is her argument that the theme of the homeland begins to be projected through the figure of the enlightener or leader (p. 51). This is an important point, because it demonstrates that the schoolbook does not merely instruct; it also shapes sensibility in the children for whom it is intended.

Elsewhere, in the section devoted to Ivan Seliminski, the candidate successfully shows that the idea of the native is articulated through concern for the school, the library, and the community centre. It also finds expression in the conviction that knowledge should be left “to every school and every community centre in Bulgarian towns, one copy each” (p. 52). Here one may clearly observe

how enlightenment and the national idea begin to be thought together. The project of a future “people’s university, or people’s library, or museum” (p. 52) further indicates that the native is no longer merely an abstract notion, but is becoming an institutional and cultural programme.

The interpretative pages, in which the candidate seeks to consider the ideological origins of this literature more broadly, are also noteworthy. In the subsection entitled “Interpretative Premises”, it is argued that the term “Revival” is more appropriate than “Enlightenment” in relation to Paisii’s History, because its semantic associations point to “the birth of the new ideology of spiritual awakening and aspirations for freedom” (p. 70). Here the dissertation is particularly productive, since it does not simply rehearse familiar arguments. Rather, it seeks to place the theme of the native within a broader process of transition towards a new historical and cultural sensibility.

A similarly persuasive observation concerns Petar Beron’s Fish Primer. The dissertation shows that the theme of the native is developed there not only on the level of language, but also through moralising texts intended to awaken a love of learning as a supreme value (pp. 70–71). In this respect, Gergana Asenova demonstrates a clear awareness that education is not merely a technical process of literacy acquisition, but also a form of initiation into a particular order of values.

The sections devoted to Neofit Bozveli and Neofit Rilski provide another substantial support for the dissertation’s overall argument. In the case of Bozveli, the analysis of geographical descriptions is especially important. What appears, at first sight, to be merely informative knowledge about Thrace, Bulgaria, towns, villages, rivers, and mountains begins to function as a mechanism of belonging. It is rightly noted that, even within the borders of a foreign empire, familiar natural and settlement imagery comes to be perceived as one’s own. Examples include “there are great rivers: the Maritsa...” and “there are two wonderful mountains: Haemus and Rhodope” (p. 174). Later, in the descriptions of Koprivshitsa, Klisura, Kalofer, and other settlements, the educational text suggests that, although political power is foreign, the land, the language, the faith, and the community remain native (pp. 175–176). At this point, the dissertation is particularly convincing, since it demonstrates clearly how geography is transformed into symbolism. Indeed, this may be regarded as one of the strongest aspects of the dissertation: it is most persuasive not when it speaks abstractly about the native, but when it shows how the schoolbook teaches the child to perceive space as its own. This is, in my view, a significant contribution.

The pages on Dragan Manchov are comparably productive. Here the candidate does not merely recount biographical facts, but draws attention to the title *Bashtin ezik* (“Paternal Tongue”) as a sign of the preservation of familial memory and spiritual tradition (pp. 96–97). At this point, the dissertation correctly recognises that language is not simply a means of instruction, but also a marker of cultural and communal legitimacy.

The third chapter, devoted to symbolic imagery, likewise offers important support for the dissertation’s central argument. Particularly revealing are the pages on Cyril and Methodius, their disciples, and Prince Boris, where schoolbook literature is examined as a carrier of the cult of enlightenment and the Christian principle. In Ganchev’s textbook, for example, the author quotes the statement that “the two Bulgarian enlighteners Cyril and Methodius were Bulgarians by origin, born in the town of Thessaloniki”, and that their disciples “spread Bulgarian enlightenment throughout all parts of the kingdom” (p. 198). In Yordan P. Georgiev’s textbook, equal emphasis is placed on the claim that Cyril and Methodius “invented the Bulgarian script, laid the foundations of Old Bulgarian literature, and thereby placed the Bulgarian people among the other educated nations” (p. 199). At this point, one sees clearly how the image of the enlightener becomes that of the saviour, while literacy itself is elevated to the status of a supreme value of the native.

III. Assessment of the Merits of the Dissertation

It should be stated that the dissertation under review possesses a number of substantial merits.

1. It addresses a topic that Bulgarian literary scholarship has only rarely placed at the centre of a comprehensive study, namely schoolbook literature as a literary, cultural, and ideological phenomenon.
2. It demonstrates convincingly that the idea of the native is not constructed through a single scheme, but through a range of thematic fields, including home, language, kinship, school, enlightener, land, Church, history, and memory. This is particularly evident in the analysis of Danov’s primer, where the home is understood as “the symbolic expression of native space”, and language is described as natural (p. 51).

3. The dissertation successfully interprets those educational texts in which ostensibly informative material in fact performs ideological and identificatory work. The pages on Bozveli's geographical descriptions are especially illustrative in this respect, since they show how space comes to be perceived as one's own despite political foreignness (pp. 174–176).
4. The role of figures of enlightenment as carriers of the native is clearly and effectively drawn out. The analyses of Seliminski, Neofit Bozveli, Neofit Rilski, and Dragan Manchov show persuasively that schoolbook literature produces not only knowledge, but also models of cultural conduct and belonging (p. 52; pp. 96–97).
5. Particular note should be taken of the attention given to the symbolic resources of the textbooks. In the pages on Cyril and Methodius, their disciples, and Prince Boris, the author demonstrates effectively how the educational text transforms literacy, faith, and enlightenment into central nuclei of the native (pp. 198–200).
6. The dissertation makes a visible effort to conceptualise its material and to embed specific observations within a broader theoretical framework. This is evident both in the interpretative pages on Paisii and the early Bulgarian Revival, and in the subsequent close analyses (pp. 70–71).

IV. Weaknesses and Limitations

Alongside its clear merits, the dissertation also presents certain aspects in which it might have been more persuasive.

1. In some places, the dissertation assumes a rather descriptive character. This is most evident in sections where the material is abundant and the author is understandably concerned to present it in as full a manner as possible. At times, however, detailed exposition advances more quickly than interpretative synthesis.
2. Although the main analytical body of the dissertation contains a number of valuable micro-observations, not all of them are equally well connected to broader literary-historical arguments. Put differently, the text often demonstrates effectively what a given source does, but does not always explain with equal force why this is decisive for Bulgarian cultural modernity.
3. The dissertation would have benefited from moving, in certain places, more insistently beyond the specifically schoolbook corpus and drawing comparisons

with other Revival and post-Liberation texts, including journalism, periodicals, memoirs, and even literary fiction. This would have strengthened the discussion, especially in relation to the spatial image of the native and the symbolic status of the enlighteners.

4. One of my few more conceptual reservations concerns the fact that, in certain passages, the categories employed by the author — above all “one’s own”, “the native”, and “the fatherland” — begin to overlap somewhat too freely. This is, to some degree, inevitable in a topic of this nature. Even so, the dissertation would have been strengthened if these concepts had been differentiated more clearly in certain sections, since part of its analytical force lies precisely in the nuances that separate them.

V. Conclusion

Gergana Asenova’s dissertation, “The Idea of the Native in Schoolbook Literature from the 1860s to the First World War”, is a study with genuine scholarly merits and clear contributions, insofar as it brings to the forefront a long underestimated, yet in fact significant, segment of Bulgarian literary and cultural history. Its approach to schoolbook literature through the idea of the native makes it possible to understand this corpus not merely as a didactic body of texts, but as a space in which enduring notions of language, memory, community, and fatherland are formed. It is precisely here that one of the dissertation’s most substantial achievements lies.

Notwithstanding certain weaknesses and several recommendations which should be regarded primarily as possible directions for further development in the form of a book, I consider that the dissertation merits a positive evaluation. I therefore propose to the esteemed academic jury that the educational and scientific degree of Doctor be awarded to Gergana Asenova.

differentiated more clearly in certain sections, since part of its analytical force lies

precisely in the nuances that separate them.

V. Conclusion

Gergana Asenova's dissertation, "The Idea of the Native in Schoolbook Literature from the 1860s to the First World War", is a study with genuine scholarly merits and clear contributions, insofar as it brings to the forefront a long underestimated, yet in fact significant, segment of Bulgarian literary and cultural history. Its approach to schoolbook literature through the idea of the native makes it possible to understand this corpus not merely as a didactic body of texts, but as a space in which enduring notions of language, memory, community, and fatherland are formed. It is precisely here that one of the dissertation's most substantial achievements lies.

Notwithstanding certain weaknesses and several recommendations which should be regarded primarily as possible directions for further development in the form of a book, I consider that the dissertation merits a positive evaluation. I therefore propose to the esteemed academic jury that the educational and scientific degree of Doctor be awarded to Gergana Asenova.

Blagoevgrad

14. 03. 2026 г.

(Assoc. Prof. Dr Roman Hadjikosev)